

Makale Geliş | Received: 31.07.2023
Makale Kabul | Accepted: 27.09.2023
Yayın Tarihi | Publication Date: 30.09.2023
DOI: 10.20981/kaygi.1335380

Özgür DEMİRCİ

Arş. Gör. | Res. Assist.

Maltepe Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, İstanbul, TR
Maltepe University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Philosophy, İstanbul, TR

ORCID: 0000-0001-9876-7370
özgürdemirci@maltepe.edu.tr

Bilincin Bilimsel Olarak İncelenmesine Yönelik Metodolojiler Olarak Heterofenomenoloji ve Nörofenomenolojinin Eleştirel Bir İncelemesi

Öz: Bilincin öznel doğası, bilincin bilimsel olarak araştırılmasında önemli bir zorluk teşkil etmektedir. Bu sorunun üstesinden gelmek için çeşitli metodolojiler geliştirilmiştir. Bu bağlamda, heterofenomenoloji ve nörofenomenoloji, bilincin öznel doğasını araştırmak için dikkate değer yöntemler sunan iki rakip metodoloji olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada, söz konusu metodolojileri eleştirel bir bakış açısıyla incelemekte ve bu incelemeye dayanarak nörofenomenolojinin bilincin öznel doğasını araştırmak için yetkin bir metodoloji olduğunu savunmaktadır. Buna karşılık, heterofenomenoloji, içerdiği tutarsızlıklar nedeniyle bilincin öznel doğasını incelemek için uygun bir metodoloji olmadığı ve yetersiz kaldığı iddia edilmektedir. **Anahtar Kelimeler:** Francesco Varela, Daniel Dennett, Heterofenomenoloji, Nörofenomenoloji, Birinci Şahıs Deneyimi, Fenomenoloji.

A Critical Examination of Heterophenomenology and Neurophenomenology as Methodologies for the Scientific Study of Consciousness

Abstract: The subjective nature of consciousness poses a significant challenge to the scientific study of consciousness. Various methodologies have been developed to overcome this problem. In this context, heterophenomenology and neurophenomenology emerge as two competing methodologies that offer remarkable methods for investigating the subjective nature of consciousness. This paper critically analyses these methodologies and, based on this analysis, argues that neurophenomenology is a competent methodology for investigating the subjective nature of consciousness. In contrast,

heterofenomenoloji is argued to be inadequate and not a suitable methodology to investigate the subjective nature of consciousness due to its inconsistencies.

Keywords: Francesco Varela, Daniel Dennett, Heterofenomenoloji, Neurofenomenoloji, First Person Experience, Phenomenology.

Giriş

Bilincin özneliği, bilincin bilimsel olarak incelenmesi önünde önemli bir zorluk teşkil etmektedir. Genellikle *kualia* veya deneyimin öznel yönleri olarak adlandırılan bilinç verilerinin, doğası gereği özel ve dış gözlem için erişilemez olduğu düşünülmektedir. Bu durum, öznel verileri, nesnel, üçüncü şahıs bakış açısıyla açıklayabilecek bir araçtan yoksun olan bir bilinç biliminin nasıl mümkün olabileceği sorusunu gündeme getirmektedir (Zawidzki 2007: 61).

Felsefe tarihine bakıldığında, bilinç verilerine ulaşmanın yöntemlerinden birinin Wilhem Wundt, Edward Bradford Titchener öncülüğünde içgözlem metodu olduğunu savunan bir düşünce hattı ile Edmund Husserl öncülüğünde fenomenolojik metot olduğunu savunan diğer bir düşünce hattı olduğu görülür. Her iki yöntem, bilinç verilerine erişilmesine ve açığa çıkarılmasına ilişkin dikkate değer katkılar yapsalar da ampirik deneylerde uygulanabilirliği açısından metodolojik kısıtlamalara sahiptirler (Zawidzki 2007: 61).

Hem bilişsel bilimlerdeki hem de içgözlem ve fenomenoloji alanlarındaki sınırlamalar, bu sınırlamaların farklı yöntemler kullanarak üstesinden gelmeye çalışan yeni metodolojileri ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan metodolojiler, bilişsel bilimlerle fenomenoloji bir araya getirmeye ve her ikisinin de güçlü yanlarını birleştirmeye çalışmakta ve böylelikle bilişsel bilimler ve fenomenolojik gelenekteki metodolojik sınırlamaları aşmayı amaçlamaktadır.

Çizilen bu hat doğrultusunda, bilişsel bilimler alanında heterofenomenoloji ve nörofenomenoloji olarak adlandırılan iki metodoloji ön plana çıkmakta ve aynı konuyu ele almaları nedeniyle rakip metodolojiler olarak değerlendirilmesinin önü açılmaktadır. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde, bu düşünceyi destekler

nitelikte, her iki metodolojiyi karşılaştırmalı olarak inceleyen, Van de Laar'ın, *Mind the Methodology Comparing Heterophenomenology and Neurophenomenology as Methodologies for the Scientific Study of Consciousness* (2008) makalesi ön plana çıkmaktadır. Van de Laar, bu makalesinde, bilinç biliminde kesin veriler elde etmekten uzak olunduğu ve hangi metodolojinin kullanılması gerektiği konusunda uzlaşımın olmadığı belirlemesini yaparak, bu metodolojilerin birbirini dışlamasına gerek olmadığını, farklı metodolojilerin kullanılmasının bilinç bilimine pozitif olarak katkı sağlayacağını savunur (Van de Laar 2008: 375). Bununla birlikte, Van de Laar, bu metodolojilerin kritiğini yapmadan bu çıkarımı yapar. Diğer yandan, metodolojilerin kritiği yapılmadan bu sonuca varılmasının, bilinç bilimine yapacağı katkı şüphelidir; çünkü tutarsız metodolojiler yanlış verilerin ortaya çıkmasına, veri kirliliğine yol açma ve onun iddiasının aksine bilinç bilimine negatif etki yaratma ihtimali vardır.

Bu çalışmada, heterofenomenoloji ve nörofenomenolojinin metodolojilerini karşılaştırmalı ve eleştirel bir bakış açısıyla incelemektedir. Bu doğrultuda, heterofenomenoloji ve nörofenomenoloji metodolojileri incelenmekte, daha sonra her iki metodolojinin hedefleri doğrultusunda tutarlı bir yapıya sahip olup olmadıkları değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme sonucunda, Van de Laar'ın iddia ettiğinin aksine, bu metodolojilerin bilinç bilimine katkısı, yetkin bir biçimde birinci şahıs deneyimlerini incelemeleri, bu deneyimlerden elde edilen verileri yorumlamaları ve tutarlı bir biçimde birinci ve üçüncü şahıs açıklamaların entegrasyonunu gerçekleştirmeleri koşuluyla mümkün olabileceği savunulmakta ve nihayetinde nörofenomenolojinin bu koşulları sağladığı; heterofenomenolojinin ise bu koşulları sağlamada başarısız olduğu gösterilmektedir.

1. Heterofenomenoloji Metodolojisi

Daniel Dennett, heterofenomenolojiyi Husserl'in geleneksel fenomenolojisine karşıt bir metodoloji olarak sunar. Dennett, hatalı bir şekilde fenomenolojinin temel

olarak içgözlem metodu olduğunu ileri sürer (Dennett 2011: 56). Ona göre, içgözlem ve dolayısıyla fenomenoloji kusurlu bir metottur:

Belki, bizim fenomenolojimizde hepimiz temelde birbirimize benzesek bile bazı gözlemciler, onu tarif etmeye çalıştıklarında, tamamen yanlış anladıkları ortaya çıkar. Ama haklı olduklarından o kadar emindirler ki, düzeltilmeye oldukça dirençlidirler. (Onlar aşağılayıcı anlamda uslanmazdır.) Her iki türlü de, tartışma çıkar. Yine de bence hakikate daha yakın bir olasılık daha var: Kendimizi kandırdığımız şey, “içgözlem” etkinliğinin sadece “bakmak ve görmek” meselesi olduğu fikridir. Sadece içgözlem güçlerimizi kullandığımızı iddia ettiğimizde, daima ve gerçekten doğaçlama kuramsallaştırma yaparız; biz son derece saf kuramcılarız, bunun nedeni, tam olarak, “gözlemlemek” için çok az şey olması ama çelişki korkusu olmaksızın “ahkam kesecek” çok fazla şey olmasıdır. Toplum olarak içgözlem yaptığımızda, filin farklı kısımlarını inceleyen hikayedeki kör adamların düştüğü duruma, gerçekten düşeriz (Dennett 2011: 84,85).

Dennett, bireylerin kendi deneyimlerinin yargıcı gibi davrandıkları içgözlem metodolojisinin potansiyel sorunlarından kaçınmak için heterofenomenoloji adı verdiği yeni bir metot geliştirir. Bu metot, fiziksel bilimlerin işleyişine benzer şekilde, başkalarının zihinlerinin tarafsız ve nesnel bir şekilde değerlendirilmesine olanak tanır. Dennett, bilincin kapsamlı bir bilimsel incelemesinin gerçekleştirilebilmesi için, gözlemlenebilir beyin faaliyetlerine ve alt-kişisel mekanizmalara yoğunlaşılması gerektiğini iddia eder; çünkü ona göre, beyin faaliyetleri ve alt-kişisel mekanizmalar, içgözlem yoluyla doğrudan erişilebilir değildir, ancak üçüncü şahıs bakış açısıyla incelenebilir (Dennett 2011: 116-121). Bu bağlamda, Dennett heterofenomenolojiyi şu şekilde tanımlar: “... Nesnel fiziksel bilimden ve onun üçüncü şahıs bakış açısındaki ısrarından başlayarak, fenomenolojik betimlemenin yöntemine giden nötr bir yoldur. Bu yol (ilkesel olarak) en mahrem ve tarifsiz öznel deneyime hakkını verebilir, bunu yaparken de asla bilimin yöntemsel vicdanını terk etmez” (Dennett 2011: 90).

Heterofenomenoloji, deneklerin bilinçli deneyimlerinin sözlü raporları aracılığıyla aktarılan heterofenomenolojik dünyasını tanımlamasına olanak tanır. Bunun için, deneklerle görüşülerek, deneklerin söyledikleri her şey dikkatlice yazılır

ve aynı zamanda yüz ifadeleri, jestleri de kayıt altına alınır. Bununla birlikte Dennett, deneklerin ifadelerini doğru bir şekilde aktarmalarını sağlamanın heterofenomenoloğun sorumluluğu olduğunu vurgulamaktadır. Bunu başarmak için, araştırmacının yazılı metinlerde kaydedilen bilgilerle ilgili olarak çok sayıda soru sorması ve deneklerden daha fazla açıklama talep etmesi gerekebilir (Dennett 2011:96).

Heterofenomenoloji metodu sadece sözlü raporlara bağlı kalmaz. Bununla birlikte, deneğin beyin faaliyetleri, hormonal ve iç organlardaki değişiklikler gibi fizyolojik tepkilerinin gözlemleyerek ve ölçerek deneğin bilinçli deneyimlerine eşlik eden bedensel tepkilerinin gözlemlenebilir ve ölçülebilir yönlerini dahil etmeyi amaçlar:

Kayıtlı ham verilerle başlıyoruz. Bunlar arasında insanların çıkardıkları sesleri (başka bir deyişle, söyledikleri) vardır, ancak bu sözlü raporlara, nesnel araçlarla tespit edilebilen her türlü iç durum (örneğin beyin faaliyetleri, hormonal yayılma, kalp atış hızı değişiklikleri, vb.) dahil olmak üzere inanç, kani, beklenti, korku, tikslenme, iğrenme gibi tüm diğer tezahürler eklenmelidir (Dennett 2018: 457).

Heterofenomenoloji, deneklerin deneyimlerine ilişkin raporların doğruluğu hakkında herhangi bir varsayım ya da yargıda bulunmaksızın kayıt altına alır. Heterofenomenoloji, bireylerin kasıtlı olarak doğru raporlar sunup sunmadıkları, bilinçli deneyimlerden yoksun olup olmadıkları veya hatta bilgisayarlar gibi insan olmayan varlıklar olup olmadıkları konusunda agnostik kalır. Bu bağlamda, Dennett, Husserl'i ve onun fenomenolojisini tamamen reddetmeyerek Husserl'in "paranteze alma" kavramını farklı bir bağlamda uygular: "Heterofenomenolojik yöntem öznenin iddialarının ne doğruluğunu tartışır ne de onları tamamen doğru kabul eder; daha ziyade, öznelere göre dünyanın kesin bir tanımını derlemenin umuduyla, yapıcı ve sempatik bir tarafsızlığı sürdürür." (Dennett 2011: 103).

Dennett'in heterofenomenolojik yaklaşımı, bebekler ve maymunlar gibi dil kullanma becerilerinden yoksun olan hayvanları da kapsar. Dennett, bu tür canlı

varlıkların incelenmesi için heterofenomenolojik raporların mevcut olmayabileceğini kabul eder (Dennett 2011: 521) ve bu duruma yönelik olarak, bu tür varlıkları mümkün olduğunca insan perspektifinden anlamak için temel bir öneri getirir. Bu öneri, varlıkların gözlemlenebilir davranışlara dayanarak zihinsel durumların atfedilmesini içeren yönelimsel duruşun uygulanmasıdır (Dennett 2011:95). Dennett, yönelimsel duruşu uygulamanın, canlı varlıkların fizyolojilerini dikkate alarak davranışlarını anlamamıza olanak tanıdığını öne sürer:

Önce davranışı tahmin edilecek bir nesneyi rasyonel bir fail olarak ele almaya karar verirsiniz; o zaman, dünyadaki yeri ve amacı göz önüne alındığında, o failin hangi inançlara sahip olması gerektiğini anlarsınız. Sonra aynı düşüncelerle onun hangi arzulara sahip olması gerektiğini anlarsınız ve nihayet bu rasyonel failin inançları ışığında amaçlarını gerçekleştirmek için hareket edeceğini tahmin edersiniz. Seçilmiş inançlar ve arzular kümesine bağlı olarak pratik akıl yürütme, çoğu durumda- ama her durumda değil- failin ne yapması gerektiğine dair bir karar vermeyi sağlayacaktır; failin yapacağını tahmin ettiğiniz şey budur (Dennett 1989: 17).

Sonuç olarak, heterofenomenolojik yöntem, öznel bilinçli deneyimlerin analizini incelemeye yönelik çok yönlü bir yaklaşım sergiler. Bu yöntem, dört farklı araştırma yolu sunar. İlk olarak, deneklerin kendi deneyimlerine dair inançlarını ifade ettikleri birinci şahıs anlatımlarından elde edilen veriler toplanır. İkinci olarak, incelenen denek tarafından sergilenen duygusal ve fizyolojik tepkilerin gözlemlenmesi ve incelenmesi dahil edilir. Üçüncü olarak, bilinçli deneyimleri oluşturan varlıkların ontolojik doğasına ilişkin her türlü konu paranteze alınır. Son olarak, denekler incelerken tarafsız bir üçüncü şahıs bakış açısı benimsenir.

2. Nörofenomenoloji Metodolojisi

Nörofenomenoloji, Francisco Varela'nın, *Neurophenomenology: a methodological remedy for the hard problem* (1996) adlı makalesinde ortaya attığı, bilincin bilimsel olarak incelenmesine yönelik bir araştırma programıdır. Francisco Varela, nörofenomenoloji metodolojisiyle Husserlci fenomenoloji ile nörobiyoloji arasındaki yapısal paralellikleri araştırarak ve böylece bilinçli deneyimin birinci ve

üçüncü şahıs açıklamaları entegre etmeyi amaçlayarak bilince yönelik birinci ve üçüncü şahıs bakış açıları arasındaki boşluğu kapatmaya çalışır. Bu bağlamda, Varela nörofenomenolojinin hipotezini şu şekilde formüle eder: “Deneyimin yapısına ilişkin fenomenolojik açıklamalar ve bunların bilişsel bilimdeki karşılıkları karşılıklı kısıtlamalar yoluyla birbirleriyle ilişkilidir” (Varela 1996: 343).

Nörofenomenolojinin hipotezi, fenomenoloji ile nörobilim arasında dengeli ve diyaloga dayalı bir sürecin gerekliliğine işaret eder. Dolayısıyla, Varela'nın nörofenomenolojik çalışmalarında, beyin aktivitesinin dinamiklerine ilişkin verilerin yanı sıra öznel deneyimin dinamiklerine ilişkin verilerin toplanmasını içeren bir tutum benimsenmektedir. Bu kapsamlı veri toplama sürecini üstlenen araştırmacılar, daha sonra öznel deneyim dinamikleri ile beyin aktivitesi arasındaki korelasyonları ve bağlantıları keşfetmeye çalışır. Bu çok boyutlu araştırma sayesinde, öznel deneyim dinamikleri ile buna karşılık gelen beyin aktivitesi dinamikleri arasındaki ilişkiler hakkında daha derin bir kavrayış sağlanır (Strle 2013: 380).

Nörofenomenolojiyi diğer birinci şahıs araştırma yöntemlerinden ayıran şey, deneklerin belirli refleksiyon becerilerini öğrenmelerini ve geliştirmelerini ön plana çıkarmasıdır. Bu bağlamda, Varela, Husserl'in fenomenolojisinin merkezinde yer alan fenomenolojik indirgeme sürecini, nörofenomenoloji alanına dahil ederek bilincin incelenmesine odaklanan ampirik bilimin geliştirilmesinde etkin bir şekilde kullanılabileceğini ileri sürer ve bu düşünceyi takiben, deneklerin fenomenolojik refleksiyon becerilerini geliştirmek için başlangıç olarak dört farklı aşamayı sıralar (Varela 1996: 336).

Bu aşamanın ilk sırasında fenomenolojik tutum olarak indirgeme süreci yer alır. İndirgeme süreci, alışkanlık haline gelmiş inanç ve varsayımların askıya alınmasını sağlar. Yaygın bir yanlış anlamının aksine, kişinin alışkanlık haline gelmiş düşüncesini askıya alınması, düşünce akışını tamamen durdurması anlamına gelmez, ki bu pratikte imkansızdır. Buna karşın indirgeme sürecindeki amaç “... ”

düşünme hareketinin yönünü alışkanlık haline gelmiş içerik merkezli yönünden geriye, düşüncelerin ortaya çıkışına doğru çevirmektir.” (Varela 1996: 337).

İndirgeme süreci sonucunda, deneyimin nesnesiyle, ya da deneyimlenen şeyin kendisiyle yakınlık kurma aşamasına geçilir. Bu aşamada, deneyimde önemli düzeyde bir dönüşüm gerçekleşir. Bu dönüşümle, deneyimleyeni dünyadan uzaklaştıran alışkanlık sisi dağılarak deneyimin daha açık kılınması amaçlanır: “Fenomenle yakınlık kurulması çok önemlidir, çünkü fenomenolojik analizin doğruluk kriterlerinin temelini, apaçıklığın doğasını oluşturur.” (Varela 1996: 337). Yakınlık, sürecin ilk aşaması olarak belirlendikten sonra, bunu fenomenin imgelemde çeşitlendirilmesi izler. Bilincin virtüel uzamında, fenomenin görünümün çoklu olasılıkları göz önünde bulundurarak imgesel varyasyonlar geliştirilir. Bu imgesel uygulama, incelenen fenomenin farklı potansiyel yönlerinin ve boyutlarının keşfedilmesine olanak tanır. Fenomenin çoklu varyasyonların keşfedilmesine, genellikle ani bir farkındalık anının eşlik ettiği yeni bir kavrayış aşaması ortaya çıkar. Bu kavrayış, fenomenolojik analize yeni bir apaçıklık boyutu ekler. Varela’ya göre, “deneyimlerimizle olan bu etkileyici yakınlık, geleneksel olarak sezgi olarak adlandırılan şeye uygun bir şekilde karşılık gelir ve refleksiyonla birlikte fenomenolojik indirgemeyi harekete geçirilen ve geliştirilen iki temel insan yetisini temsil eder.”(Varela 1996: s. 337).

Araştırma sürecini fenomenolojik yakınlık aşamasında durdurmak, derinlikli ve kapsamlı bir araştırma yöntemine ulaşma yolunda yeterli olmayacaktır; çünkü fenomenolojik yakınlık aşamasında ortaya çıkan sezgiler, iletilebilir formlara dönüştürülmedikçe içgözlem benzeri öznel deneyimlerle sınırlı kalacaktır. Bu nedenle, fenomenolojik yöntemdeki bir sonraki aşama, elde edilen sezgisel apaçıklıkların, dilin sembolik araçların kullanılması yoluyla, iletilebilir formlara çevrilmesini ve kamuya açık hale getirilmesini gerektirir. Varela bu kamusal, öznelarası betimlemeleri, “değişmezler” olarak adlandırır; çünkü ona göre, bir fenomenolojik incelemenin iletilebilir olabileceği durumlar değişkenler aracılığıyla

bulunur. Varela için "bu, matematikçilerin yüzyıllardır yaptıklarından çok farklı değildir: yenilik, bunu bilincin içeriğine uygulamaktır." (Varela 1996: 337).

Fenomenolojik indirgenin dördüncü aşamasında, eğitim yer alır. Fenomenolojik indirgeme süreci, kırılabilir ve kolaylıkla bozulabilen bir süreçtir. Nörofenomenolojik deneylerde, denekler, eğitim yoluyla, bu aşamaları nasıl uygulayacağını öğrenir ve fenomenolojik betimleme, kategoriler bulma, bunları başkalarıyla paylaşma becerilerini geliştirirler: "Eğer kişi bilinçli paranteze alma ve sezgi becerisini istikrarlı hale getirme ve derinleştirme becerisinin yanı sıra aydınlatıcı betimlemeler yapma becerisini de geliştirmezse, hiçbir sistematik çalışma olgunlaşamaz." (Varela 1996: 337).

Özetlemek gerekirse, nörofenomenolojik indirgemenin ilk iki aşaması deneyimin gözlemlenmesine, üçüncü aşaması deneyimin paylaşılmasına, son aşaması ise deney içi istikrar ve deneyler arası tekrarlanabilirliğe olanak sağlar. Bununla birlikte, Varela'nın nörofenomenolojiye dahil ettiği Husserl'in fenomenolojik indirgeme metodunun ilk ikisini oluşturan tutum ve yakınlık sağlama aşamaları, Husserl'in fenomenolojik indirgemesinin temel ilkeleriyle örtüşmektedir. Bununla birlikte, değişmezler ve eğitimin aşamaları, Husserl'in yaklaşımının pratik olarak bir gelişimini ifade eder. Bu aşamalar doğrusal bir ilerleme içinde sunulsa da metodolojinin pratik olarak uygulanması, genellikle döngüsel ve eşzamanlı olarak karakterize edilen dört aşamanın tümü arasında dinamik bir etkileşim içerir.

Genel hatları ortaya çıkarılan nörofenomenolojinin pratik olarak nasıl uygulanabilir olduğu sorusu sorulabilir. Bu bağlamda, nörofenomenolojik teorisinin pratikte uygulanışını göstermek amacıyla, bu alandaki öncü deneylerden birinin gösterilmesi yerinde olacaktır. Antoine Lutz yaptığı nörofenomenolojik deneyde, denekleri fenomenolojik yöntem konusunda eğitmiş ve böylece birinci şahıs deneyiminden elde ettiği verileri nörobiyolojik verilerle başarıyla birleştirmiştir.

Lutz deneklere düzensiz bir nokta deseni gösterir ve işitsel bir sinyalin ardından deneklerden ekranın altında görüntülenen iki küçük kareyi birleştirmeleri istenir. Daha sonra deneklere yedi saniye boyunca bakışlarını bu pozisyonda tutmaları talimatı verilir. Bu süreci takiben, düzensiz nokta deseninde belirgin bir değişik yapılarak otostereogram olarak bilinen binoküler eşitsizliğe dayalı hayali bir geometrik şeklin ortaya çıkması sağlanır. Denekler artık bu üç boyutlu hayali şekli algılayabilecek durumdadır. Deneklerden bu şekli tamamen fark edilebilir hale gelmez düğmeye basmaları uyarısı yapılır. Her deneme, düğmeye basılmasıyla sona erer. Her denemenin ardından, denekler, kendilerini söz konusu görevde kapsamlı bir şekilde eğitildiği önceki eğitim oturumları sırasında tanımlanan ve sabitlenen fenomenal değişmezlerden yararlanarak deneyimlerini kısa bir şekilde sözlü olarak anlatmışlardır (Lutz 2002: 140).

Keşfedilen değişmezler, her bir deneyi, sabit hazır olma, dağınık hazır olma ve hazır olamama durumları olarak üç farklı fenomenolojik kümeye ayırmak için kullanılmıştır. Bu kümeler, deneklerin bildirdikleri hazırlık derecesine ve tüm denek grubunda ortak bir unsur olarak ortaya çıkan algılarının niteliğine göre formüle edilmiştir. Her denemeyle eş zamanlı olarak, katılımcıların beyin aktiviteleri, EEG (elektroensefalografi) yoluyla kaydedilmiştir. Hem birinci şahıs hem de üçüncü şahıs verilerinin bu şekilde ölçülmesi, Lutz tarafından vurgulandığı üzere, nörofenomenolojinin hipotezini, yani iki veri tabanının karşılıklı olarak birbirini aydınlatması düşüncesini anlaşılır hale getiren kapsamlı bir analiz fırsatı sunar (Lutz 2002: 142).

Sonuçlar incelendiğinde, denekler tarafından bildirilen hazırlık durumlarının, deneklerin hem davranışsal tepkilerini hem de beyin süreçlerini etkilediği görülmüştür. Daha uzun tepki süreleri, bildirilen daha düşük hazırlık seviyeleri ile ilişkilendirilmiş ve beyin aktivitesi de bildirilen hazırlık derecesine bağlı olarak değişmiştir. Her bir denek ve fenomenal küme ayrı ayrı analiz edildiğinde, beyin tepkileri sırasında her bir kümeye özel farklı dinamik yörüngeler

tespit edilmiştir. Motor tepkisi sırasındaki büyük ölçekli senkronizasyonun topografik modeli hazırlıklı ve hazırlıksız durumlar arasında karşılaştırıldığında benzerlik olduğu görülmüştür. Büyük ölçekli senkronizasyon, deneklerin hazırlıklı olduğu durumda 300 milisaniyede gerçekleşirken, hazırlıksız olduğu durumda 600 milisaniyede gerçekleşir ve bu durum deneklerin düğmeye basma yani tepki süreleriyle sekronizedir (Lutz 2002: 144).

Lutz, bireysel nöral dinamiklerin göstergesi olan bu yüksek düzeyde senkronizasyon örüntülerinin, fenomenolojik kümeler aracılığıyla eğitilmiş deneklerden alınan birinci şahıs verilerinin dahil edilmesi nedeniyle ortaya çıktığını savunur. Beyin görüntüleme çalışmalarında, birinci şahıs verileri tipik olarak göz ardı edilir ve bu durum, beyin tepkilerindeki zamansal değişkenliğin sadece gürültü olarak nitelendirilmesine yol açar. Buna karşılık, birinci şahıs yöntemlerinin üçüncü şahıs bakış açısıyla entegrasyonunu savunan nörofenomenolojik yöntemin uygulanması, bu değişkenliğin kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlar ve nörofenomenolojinin hipotezini anlaşılır kılar (Van de Laar 2008: 69, 370).

Sonuç olarak, nörofenomenolojinin stratejisi, fenomenolojik yöntemlerin uygulanması yoluyla fenomenal değişmezler bularak ve bu değişmezlikleri ilişkili nörobiyolojik verilerle ilişkilendirerek deneyimin yapısını kavramaktır. Nörofenomenoloji, nörobiyolojik ve fenomenal verilerin bu şekilde ilişkilendirilmesinin sadece fenomenolojinin, nörobiyolojik verileri aydınlatmasını ve onların anlaşılır kılınmasını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda tersinin de olanaklı olduğunu savunur. Böylelikle, nörofenomenolojinin hipotezinde belirtildiği gibi, deneyimin yapısına ilişkin fenomenolojik açıklamalar ve bunların nörobiyolojik karşılıkları karşılıklı kısıtlamalar yoluyla birbirini bilgilendirir ve dönüştürür.

3. Nörofenomenoloji ve Heterofenomenolojinin Eleştirel Bir İncelemesi

Heterofenomenoloji, birinci şahıs ifadeleri veya inançları incelemek için üçüncü şahıs bakış açısını kullanır. Özne tarafından aktarılan zihinsel durumlar,

özellikle beyin aktivasyonları olmak üzere nesnel kriterlere göre değerlendirilir. Heterofenomenoloji, alt-kişisel düzeydeki iç temsillerle uyumlu olmadığı veya bunlara karşılık gelmediği sürece öznel deneyimin ve öznel deneyime ilişkin ifadelerin yanıltıcı olduğunu savunur. Buna karşın nörofenomenoloji, birinci şahıs ifadelerin yalnızca alt-kişisel temsil biçimlerine indirgenerek değerlendirilmesine karşı çıkar. Bunun yerine, deneyimi fenomenolojik analize tabi tutar ve bu analizle elde edilen verileri, alt-kişisel nöral verilerle bütünleştirir; fakat bu verilere indirgemez.

Heterofenomenoloji ve nörofenomenolojinin, birinci şahıs raporlarına yönelik tutumlarındaki karşıtlık, fenomenolojik metodun uygulanması söz konusu olduğunda da devam etmektedir. Nörofenomenoloji fenomenolojik metodun uygulanması konusunda belirli bir düzeyde eğitimi gerekli kılarken, heterofenomenoloji en azından başlangıç adımı olarak halk psikolojisine temelinde ifade edilen raporları kullanmakla yetiniyor gibi görünmektedir. Nörofenomenolojide, halk psikolojisi ve her türlü teorik varsayım, fenomenolojik indirgeme yoluyla geçici olarak askıya alınır ve öznenin deneyimine erişilmesi amaçlanır. Bu sürecin büyük bir kısmı, deneğin, deneyde araştırılan konuya ilişkin hassasiyetini artırmak için çeşitli yöntemlerin kullanıldığı deney öncesi denemeler sırasında gerçekleşir (Gallagher 2011: 83).

Fenomenolojik eğitime bağlı olarak heterofenomenoloji ve nörofenomenoloji arasında ortaya çıkan diğer bir fark deneyime doğrudan erişimle ilgilidir. Nörofenomenolojide, birinci şahıs raporları deneyimlerin ifadeleri olarak kabul edilir ve amaç deneyimi alışkanlık haline gelmiş bir inanç statüsünden kurtarmaktır (Varela 1996: 337). Buna karşın, Dennett'in heterofenomenolojik perspektifinden bakıldığında, deneyime doğrudan bir erişim zor konusu değildir. Birinci şahıs raporları her zaman deneyimlerin kendisinden ziyade deneyimler hakkındaki inançların ifadesidir.

Heterofenomenoloji ve nörofenomenoloji birinci şahıs verileri elde etme ve bu verileri değerlendirme yollarının farklı olduğu açık hale gelmiş olmalıdır. Dennett araştırmasına birinci şahıs raporlarıyla başlarken, bunların güvenilirliği konusunda şüpheli bir tutum sergilemektedir. Dennett, bu raporları üçüncü şahıs ölçümleriyle birlikte analiz edilebilecek kurgusal metinler olarak ele alarak hızla nötrleştirilmiş veriler haline getirmeye çalışır. Buna karşın, Varela'nın nörofenomenolojisi, birinci şahıs raporları konusunda farklı bir duruş sergiler. Nörofenomenoloji, bu raporları etkisizleştirmek ve içgözlemin kusurlu ürünleri olarak görmek yerine temel bilgi kaynakları olarak kabul eder.

Van de Laar, bu iki metodolojinin, birbirine karşıt metodolojiler olduğu sonucunu çıkararak bu görüşü destekler (Van de Laar 2008: 375). Bununla birlikte, Van de Laar bilinç biliminde kesin veriler elde etmekten uzak olduğunu ve uzlaşımın olmadığını bu nedenle farklı metodolojilerin kullanılmasının bilinç bilimine pozitif olarak katkı sağlayacağını savunur (Van de Laar 2008: 375). Diğer yandan, Van de Laar'ın bu savunusu, metodolojilerin kritiğini yapmadan bu yargıya vardığı için sorunlu görünmektedir.

Dennett, fenomenolojinin bilinci araştırmak için uygun bir yaklaşım olmadığını ileri sürmektedir (Dennett 2011: 83-85). Dennett'e göre bu iddianın altında yatan temel gerekçe, bireyin içgözlemsel deneyimlerine ilişkin yargıları üzerinde, üçüncü şahıs bakış açısına açık, öznelerarası kısıtlamaların bulunmamasıdır. Bilim, kanıtların öznelerarası, üçüncü şahıs bakış açısıyla doğrulanabilir olmasını gerekli kılar. Ona göre, fenomenolojide öznel deneyimlerin *kualia* olarak adlandırılan içsel doğası, erişimi yalnızca deneyimleyenle sınırlandırır ve böylece birinci şahıs ifadelerin herhangi bir dış doğrulamasını engeller. Bu nedenle, "Birinci şahıs bilinç bilimi, yöntemi, verisi, sonucu, geleceği ve vaadi olmayan bir disiplindir. Bir fantezi olarak kalacaktır." (Dennett 2008: 467). Dennett'in bu tanımına karşın, onun fenomenoloji tanımı iki açıdan hatalıdır.

İlk olarak, Dennett, fenomenolojiyi içgözlem metoduyla eşitleyerek içgözlemin yarattığı sorunlar nedeniyle fenomenolojinin imkânsız bir girişim olduğunu savunur. Dennett'in bu düşüncesine karşın, fenomenolojik geleneğin tüm önde gelen isimleri, kullandıkları metodun içgözlem metodu olduğunu kesin bir şekilde reddetmişlerdir (Zahavi 2007:28). Zahavi'ye göre "fenomenoloji, deneyimin olanaklılık koşullarını açığa çıkarmaya çalıştığı için, fenomenolojik refleksiyonun psikolojik içgözlemlerle bir tutulamayacağı ve fenomenolojinin bütünüyle psikoloji tarafından tehdit edilebileceği, değiştirilebileceği ya da eleştirilebileceği iddiasının doğru olmadığı açıktır." (Zahavi 2003:54). Dolayısıyla, Dennett, fenomenolojik metot ile içgözlem metodu arasında ayrımı yok saymış veya bu ayrımı doğru bir şekilde kavrayamamış görünmektedir.

İkinci olarak, Dennett, fenomenolojinin solipsist bir yöntem olduğunu, öznelarasılık boyutundan ve modern doğa bilimlerinde bulunan nesnellikten yoksun olduğunu savunmuştur. Dennett, bu düşünceye bağlı olarak bilinç araştırmasında üçüncü şahıs bakış açısını benimseyen heterofenomenolojik yöntemi önermiştir. Buna karşın, Dennett, üçüncü bakış açısının nihayetinde birinci şahıs bakış açısından izole olmadığı düşüncesi üzerine durmamıştır. Fenomenolojik perspektiften bakıldığında, üçüncü şahıs bakış olarak adlandırılan şey, farklı birinci şahıs bakış açılarının karşılıklı etkileşiminin bir ürünüdür. Bu bağlamda, fenomenolojik açıdan öne çıkarılan düşünce, nesnelliğin var olamayacağından ziyade, nesnelliğin saf bir üçüncü şahıs bakış açısıyla eşitlenemeyeceğidir. Dennett'in yanıldığı nokta da tam olarak burasıdır. Dennett, nesnelliği, saf bir üçüncü şahıs bakış açısıyla, ya da "hiçbir yerden" bakış açısıyla eşitlemeye çalışır. Fenomenolojik bağlamda ise, nesnellik her zaman "belirli bir yerden" bakış açısına bağlıdır, yani öznelarası oluşturur. Dolayısıyla, Dennett'in fenomenolojiye getirdiği bu eleştiri hatalıdır (Zahavi 2007:39).

Bununla birlikte, Husserl'e göre nesnellik, öznelarası etkileşimler yoluyla kurulur ve öznenin diğer öznelere ilgili deneyimlerinin nesnelliğin oluşumuna nasıl

katkıda bulunduğunu araştırmayı gerekli kılar. Dolayısıyla, anlam veren ve dünyayı ifşa etmekten sorumlu transandantal özne merkezli yürütülen fenomenolojik öznellik araştırması, yalnızca bireysel "ben" merkezli değil, daha ziyade "biz" merkezli bir araştırmaya dönüşür. Transandantal özne, yalıtılmış bir varlık değildir, diğer öznelerle paylaşılan deneyimler ve etkileşimler bağlamında var olur. Bu nedenle Husserl'e göre transandantal özne ancak öznelerarasılık içinde neyse olur ve transandantal bir özne olmanın ne anlama geldiğinin anlaşılması için öznelerarasılığın dikkate alınması gerekir (Zahavi 2007: 35).

Zahavi'nin yaptığı bu analizlerden hareketle, şu belirlemeler yapılabilir: Dennett'in hatalı bir biçimde, fenomenolojiyi içgözlemle bir tutması ve öznelerarasılık boyutunu yok sayması, Dennett'in hem fenomenoloji tanımını boşa düşürür hem de fenomenolojiye alternatif olarak getirdiği heterofenomenolojiyi eleştiriye açık hale getirir. Dennett, fenomenolojiyi birinci şahıs içgözlem bilimi olarak varsaydığı ve içgözlemin de nesnellik kriterlerinden yoksun olduğunu savunduğu için birinci şahıs verilerini kurgu olarak kabul eder ve bilincin bilimsel araştırmasının, beyinde olup bitenlere odaklanılmasıyla anlaşılabilirliğini savunur; fakat bu görüşü savunurken, bilimin bedenlenmiş bilinçli özneler tarafından icra edildiğini göz ardı eder.

Yapılan bu belirlemelere paralel olarak, heterofenomenoloji, şöyle bir açmazla karşı karşıya kalır: Heterofenomenoloji, deneyime birinci elden başvuruyu ortadan kaldırarak bu soruna kendi çözümünü sağlıyor gibi görünür; ancak aynı şey üçüncü şahıs açıklama yapan bilim insanına da uygulanabilir. Heterofenomenoloğun güvenmesine izin verilen tek veri, dışarıdan, üçüncü şahıs bakış açısıyla elde edilebilen veriler ise, denegin sözlü raporlarını yorumlayıp anlamaları gerektiğinde, heterofenomenoloğun kendi bilinçli birinci şahıs bakış açısından yararlanması olanağı ortadan kalkacaktır. Dennett, heterofenomenoloğun kendi bilincine doğrudan erişimden yoksun olduğunu ve yalnızca dolaylı bir erişime sahip olduğunu ileri sürer. Heterofenomenolog, kendi deneyimlerini bilmek için dış

gözlemlere güvenmek zorundadır. Dahası, böyle bir boyut mevcut olmadığı için deneyimsel alana dolaylı bir erişimden bile yoksun olduklarını belirtmek gerekir. Sonuç olarak, mevcut tek unsur deneyimlere ilişkin yargılardır. Ne yazık ki, bu yargılar sistematik olarak hatalıdır ve nihayetinde metafizik kurgular olarak işlev görürler (Zahavi 2007: 38).

Dolayısıyla, heterofenomenolojinin önünde iki yol vardır: Heterofenomenoloji ya Dennett'in Husserl'in fenomenolojisini adlandırdığı şekliyle otofenomenolojiyi varsayıp gözlemlenen deneğin ifadelerini yorumlayabilmek için kendi deneyimlerini doğrudan başvurma imkanı yaratacak ya da kurgusal metinlere dönüşen birinci şahıs deneyimlerini, kendi deneyimlerine doğrudan erişimi olmayan heterofenomenologların yorumlamalarına bağlı kalarak Zahavi'nin tanımladığı şekliyle *nemofenomenolojiye* yani hiç kimsenin fenomenolojisine dönüşecektir (Zahavi 2007: 38). Heterofenomenoloji, bütün bir metin boyunca açığa çıkarılan yapısından sezinlenebileceği gibi ikinci yolu seçmiş ve bu yolu seçerek kendisini bir açmaza demirlemiş görünmektedir.

Nörofenomenoloji, deneyiminin indirgenemezliği savunusuyla, heterofenomenolojinin karşılaştığı bu açmazı aşmış görünmektedir. Buna karşın, nörofenomenolojinin karşılaştığı sorun, deneyimin indirgenemezliğine bağlı olarak, birinci şahıs bakış açısının, üçüncü şahıs bakış açısıyla nasıl bütünleştirileceğiyle ilgilidir (Bayne 2004: 355,356).

Varela, deneyimin kişisel olduğunu, ancak "özel" olmadığını, çünkü öznenin yalıtılmış olmadığını iddia etmektedir. Kişiseldir, çünkü her bireyin deneyimi kendisine özgüdür ve kendi bakış açısıyla yakından bağlantılıdır. Öznel değildir, çünkü deneyim dış dünyadan ya da diğer bireylerden yalıtılmış ya da kopuk değildir. (Varela 1996:340). Varela, bu nedenle, birinci şahıs ve üçüncü şahıs açıklamaların alışlagelmiş karşıtlığının yanıltıcı olduğunu savunmaktadır: "Üçüncü şahıs, nesnel anlatımların, birinci şahıs anlatımları kadar sosyal ve doğal dünyalarında bedenlenmiş gerçek insanlardan oluşan bir topluluk tarafından gerçekleştirildiğini

unutmamıza neden oluyor." (Varela 1996: 340). Varela'nın bu ifadesi, birinci ve üçüncü şahıs açıklamaların birbirine bağlılığına işaret eder; fakat sadece bu ifadeyle yetinmek, sorunu doğru bir şekilde kavramak ve buna uygun yanıt üretmek için yeterli değildir. Bu nedenle, bu alıntıyla ifade edilen düşüncenin temelini ve nörofenomenolojinin birinci-üçüncü şahıs açıklama düzeylerinin entegrasyonunun anlaşılması için, nörofenomenolojinin teorik arka planı olan enaktif yaklaşıma ve bu yaklaşımın en önemli tezlerinden bir olan "temel döngüsellik" düşüncesine değinmek gerekir.

Francisco Varela, Evan Thompson ve Eleanor Rosch, bilişi, zihinsel temsillere bağlı bir kompütasyonel süreç olarak tanımlayan hâkim paradigmaya meydan okumaktadırlar. Bu geleneksel görüşün aksine, *The Embodied Mind* (1991) kitabında, "bedenlenmiş eylem" olarak adlandırılan alternatif bir yaklaşım sunmaktadırlar. Bu yeni yaklaşımla, onlar, zihin ve dünya arasındaki ayrılmaz bağını altını çizmekte ve bu bağlamda "temel döngüsellik" olarak adlandırdıkları düşüncüyü öne sürmektedirler (Varela & Thompson & Rosch 1991: 3).

Enaktif yaklaşım, "temel döngüsellik" kavramıyla, bilişe ilişkin tüm bilimsel araştırmaların, açıklamaların ve tanımlamaların, bilişsel bir özne tarafından gerçekleştirildiğine ve öznenin bilişsel yapılarının bir ürünü olduğunu işaret eder. Bu duruma ek olarak, biliş üzerine yapılan araştırmaları gerçekleştiren bilişsel özne, mevcut biyolojik, sosyal ve kültürel inançlar ve uygulamalar arka planına bağlıdır ve bu arka plandan beslenir. Diğer yandan, böyle bir arka plan, halihazırda bedenlenmiş, yaşayan ve deneyimleyen özneler tarafından ortaya çıkarılır (Varela & Thompson & Rosch 1991: 3). Enaktif yaklaşım, bu bağlamda, deneyimin merkezi bir role sahip olduğunu ve birinci şahıs araştırmanın bilişsel bilimin üçüncü şahıs yaklaşımları için zorunlu bir ortağı olduğunu öne sürer. Dolayısıyla, enaktif yaklaşım, deneyimi, bilişsel bilimin vazgeçilmez bir ortağı haline getirerek bilişsel bilimi, bedenlenmiş, deneyimleyen öznelerin bilimine dönüştürür. Bu yaklaşımın metodolojik uzantısı olan nörofenomenoloji, bilişsel bilimdeki bu dönüşümden

destek olarak deneysel alanda uygulamalarını gerçekleştirir. Bu bağlamda, nörofenomenolojinin temel hipotezi olan “karşılıklı kısıtlamalar” düşüncesi de enaktif yaklaşımın “temel döngüsellik” düşüncesinde temel bulur. Bu nedenle, başta belirtilen nörofenomenolojinin birinci şahıs açıklamaların üçüncü şahıs açıklamalarla entegrasyon sorunu, enaktif yaklaşımın “temel döngüsellik” düşüncesi temelinde, bilişsel bilimi dönüştürmesiyle anlaşılabilir.

Shaun Gallagher’ın enaktif yaklaşımın bilişsel bilim görüşüne paralel olarak ve nörofenomenoloji destekleyici görüşü bu bağlamda dikkate değerdir. Gallagher, nörofelsefedeki indirgemeci argümanlara, bilimin mevcut olguları kapsamlı bir şekilde açıklama misyonunu hatırlatarak yanıt verir. Bu nedenle, var olduğu düşünülen şeyin kapsamı, nöronal süreçlere ya da kolayca ölçülebilir ölçülere indirgenemeyen yönleri dışlamamalıdır. Araştırmacılar bireysel deneyimleri, bilimsel yöntemlerin katı nesnelleştirmesiyle sınırlamamalıdır. Bunun yerine bilim, indirgenemez yönleri yakalayan, araştıran ve aydınlatan fenomenolojik uygulamaları kapsayacak şekilde yaklaşımını genişletebilir. Fenomenoloji, deneyimi nesnelleştirme düşüncesi reddederek, bilimin daha geniş bir metodolojik inceleme yelpazesine dahil olmasını sağlar. İndirgemeci meydan okuma, fenomenolojik deneyimin kapsayıcı potansiyelini gözden kaçırmakta ve insan deneyiminin yapısını yetersiz bir şekilde anlaşılmasına yol açmaktadır. Gallagher bu perspektiften hareketle, birden fazla veri kaynağını içeren nörofenomenolojinin hem nörobiyolojik açıklamalara hem de birinci şahıs açıklamalara gereken önemi verdiğini ve böylece indirgemeci iddianın ortaya koyduğu bu problemi aştığını savunur (Gallagher 2007: 311).

Sonuç olarak, nörofenomenoloji, enaktif yaklaşımın bilişsel bilim revizyonundan güç alarak, üçüncü şahıs verilerin, yani nesnel verilerin ve birinci şahıs verilerden yani öznel deneyimden üstün olduğu ve birinci şahıs verilerin üçüncü şahıs verilerine dönüştürülmesi gerektiği varsayımını reddeder. Bunun yerine, nörofenomenoloji, birinci şahıs verilerin elde edilmesinde başvurduğu

fenomenoloji ile üçüncü şahıs verilerin elde edilmesinde başvurduğu nörobiyolojinin işbirliğine ve birbirlerini bilgilendirerek dönüştürmesine olanak tanır ve böylece deneyimin, heterofenomenolojide olduğu gibi nihayetinde nörobiyolojinin açıklayabileceği bir alan olmaktan ziyade, kapsamlı, çok boyutlu bir araştırmayla kavranabileceğini savunur.

Sonuç

Nörofenomenoloji ve heterofenomenoloji, birinci şahıs deneyimini inceleyen ve birinci şahıs deneyimini, üçüncü şahıs nörobiyolojik açıklamalara entegre etmeye çalışan farklı metodolojilerdir. Bu farklılıkla birlikte, bu iki metodolojinin, benzer amaçları taşıması, onları rakip metodolojiler olarak yorumlamaya açık hale getirmiş ve bu alanda yapılan çalışmalarda da yansımaları görülmüştür.

Bu alanda yapılan çalışmalarda ön plana çıkan Van de Laar'ın makalesi dikkate alınmış ve onun makalesinde vardığı sonuç, metodolojilerin kritiği yapılmadığı için eleştirilmiştir. Van de Laar, bilinç biliminde kesin veriler elde etmekten çok uzak olduğunu ve bu nedenle, yapılması gerekenin, heterofenomenoloji ve nörofenomenoloji metodolojilerinin her ikisinin uygulanması gerektiği sonucuna varmıştır. Van de Laar'ın ilk iddiasında doğruluk payı olsa da heterofenomenolojinin ve nörofenomenolojinin kritiği yapıldığında ikinci iddiasının geçerliliğini şüpheli hale getirmiştir.

Birinci şahıs deneyimlerin incelenmesi ve üçüncü şahıs nörobilimsel açıklamalarla entegrasyon sürecinde, nörofenomenoloji, heterofenomenolojiye kıyasla, hem bilim ve fenomenolojiyi eşit statüde ve birbirine indirgemeye çalışmadan başarılı bir şekilde bir arada tutabildiği hem de bu süreçte heterofenomenolojinin düştüğü açmazlara düşmediği için daha yetkin metodoloji olduğunu ortaya çıkmıştır. Van de Laar, bilinç biliminin gelişim sürecinde metodolojilerin çoğulluğunu savunmasında haklı olsa da metodolojilerin sahaya inmeden önce kritiği yapılması gerekir. Bu yapılmadığı durumda,

heterofenomenolojide olduğu gibi, kendi için açmazlar barındıran metodolojilerin, veri elde etme ve bu verilerin yorumlama süreçleri sonucunda varılan çıkarımların bilinç bilimine yapacağı katkı şüpheli hale gelir. Dolayısıyla, verilerin çoğaltılmasının bilinç bilimine katkı yapması ancak sağlam ve tutarlı metodolojilerin uygulanmasıyla mümkündür. Bu bağlamda, heterofenomenoloji, nörofenomenolojiyle karşılaştırıldığında yukarıda bahsedilen gerekçelerle başarısız bir girişim olarak bilinç bilimi içerisinde konumlanmaktadır.

A Critical Examination of Heterophenomenology and Neurophenomenology as Methodologies for the Scientific Study of Consciousness

Summary

Özgür DEMİRCİ

Res. Assist.

Maltepe University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Philosophy, İstanbul, TR

ORCID: 0000-0001-9876-7370

özgürdemirci@maltepe.edu.tr

Introduction

The subjectivity of consciousness poses a significant challenge to the scientific study of consciousness. The data of consciousness, often referred to as qualia or subjective aspects of experience, are thought to be inherently private and inaccessible to external observation. This raises the question of how a science of consciousness is possible when it lacks a tool to explain subjective data from an objective, third-person perspective (Zawidzki 2007: 61). These led to the development of new methodologies aim to bring together cognitive science and phenomenology. In this context, two methodologies called heterophenomenology and neurophenomenology come to the fore in the field of cognitive sciences and pave the way for their evaluation as rival methodologies since they deal with the same subject. When the studies in the literature are examined, Van de Laar's article *Mind the Methodology: Comparing Heterophenomenology and Neurophenomenology as Methodologies for the Scientific Study of Consciousness* (2008), which examines both methodologies comparatively, comes to the fore. In this article, Van de Laar argues that the science of consciousness is far from obtaining precise data and that there is no consensus on which methodology should be used, and argues that these methodologies need not be mutually exclusive and that the use of different methodologies will positively contribute to the science of consciousness (Van de Laar 2008: 375). However, Van de Laar makes this conclusion without criticising these methodologies. On the other hand, the contribution of this conclusion to the science of consciousness without a critique of methodologies is doubtful, since inconsistent methodologies may lead to the emergence of false data, data pollution and, contrary to his claim, may have a negative impact on the science of consciousness. In this study analyses the methodologies of heterophenomenology and neurophenomenology from a comparative and critical perspective.

Methodology of Heterophenomenology

Daniel Dennett presents heterophenomenology as a methodology in opposition to Husserl's traditional phenomenology. Dennett mistakenly asserts that phenomenology is fundamentally a method of introspection (Dennett 2011: 56). To avoid the potential problems of introspective methodology, in which individuals act as judges of their own experience, Dennett develops a new method he calls heterophenomenology. This method allows us to assess the minds of others in a neutral and objective way. Dennett argues that for the scientific study of consciousness it is necessary to focus on observable brain activity and sub-personal mechanisms, since such data is not directly accessible through introspection, but can only be studied from a third-person perspective (Dennett 2011: 116-121).

Heterophenomenology allows subjects to describe their conscious experiences through their verbal reports. This methodology starts by interviewing subjects and recording everything they say, and also records their facial expressions and gestures. Dennett emphasises that it is the responsibility of the heterophenomenologist to ensure that subjects accurately convey their expressions and suggests a methodology that involves asking a variety of questions, including asking subjects for further clarification (Dennett 2011:96).

Heterophenomenology also records the subjects' conscious experiences without making any prejudgements about their validity. Dennett does not question the validity of the subjects' reports or assume that their reports are misleading. This methodology offers a neutral approach to understanding conscious experiences (Dennett 2011: 103). Dennett's heterophenomenological approach extends to humans and even animals that lack the ability to use language. This approach adopts an intentional stance that involves attributing mental states by observing behaviour and measuring physiological responses. In this way, it allows us to understand the behaviour of non-human beings (Dennett 2011: 521).

Consequently, the heterophenomenological method takes a multifaceted approach to studying the analysis of subjective conscious experiences. This method offers four different ways of enquiry. Firstly, data are collected from first-person accounts in which subjects express their beliefs about their own experiences. Secondly, observation and analysis of the emotional and physiological reactions exhibited by the subject under study are involved. Thirdly, any issues concerning the ontological nature of the entities that constitute conscious experiences are bracketed. Finally, a neutral third-person perspective is adopted when examining subjects.

Methodology of Neurophenomenology

"Neurophenomenology is a consciousness research programme proposed by Francisco Varela in his 1996 article *Neurophenomenology: a methodological remedy for the hard problem*. Using this methodology, Varela examines the structural similarities between Husserl's phenomenology and neurobiology, with the aim of combining first and third person perspectives. Varela's neurophenomenological work involves collecting data of both brain activity and subjective experience. These data are then used to examine the relationships between subjective experience and brain activity (Varela 1996: 343).

Neurophenomenology emphasises the development of phenomenological skills in subjects and describes these skills in four stages (Varela 1996: 336). The first stage

involves the suspension of habitual beliefs and assumptions. In the second stage, a deeper connection with one's own experiences is cultivated. In the third stage, imaginative variations are used to explore different aspects of the phenomenon. The fourth stage involves training, in which subjects develop phenomenological description and categorization skills (Varela 1996: s. 337). In neurophenomenological experiment, Antoine Lutz trained subjects in the phenomenological method and thus successfully combined data from first-person experience with neurobiological data. Lutz argues that patterns of high levels of synchronisation, indicative of individual neural dynamics, arise due to the inclusion of first-person data from trained subjects via phenomenological clusters (Van de Laar 2008: 69, 370).

In conclusion, the strategy of neurophenomenology is to grasp the structure of experience by finding phenomenal invariants through the application of phenomenological methods and relating these invariants to associated neurobiological data. Neurophenomenology argues that this association of neurobiological and phenomenal data not only enables phenomenology to illuminate and make intelligible neurobiological data, but also vice versa. Thus, as neurophenomenology hypothesises, phenomenological accounts of the structure of experience and their neurobiological counterparts inform and transform each other through mutual constraints.

A Critical Examination of Neurophenomenology and Heterophenomenology

Heterophenomenology and neurophenomenology differ in the way they obtain and evaluate first-person data. While Dennett begins his research with first-person reports, he is sceptical about their validity. By treating these reports as fictional texts that can be analysed in conjunction with third-person measurements, Dennett attempts to quickly neutralise them. In contrast, Varela's neurophenomenology takes a different stance on first-person reports. Instead of neutralising these reports and treating them as imperfect products of introspection, neurophenomenology recognises them as substantial sources of information.

Van de Laar supports this view by concluding that these two methodologies are opposing methodologies (Van de Laar 2008: 375). However, Van de Laar argues that the science of consciousness is far from obtaining precise data and that there is no consensus, and therefore the use of different methodologies will positively contribute to the science of consciousness (Van de Laar 2008: 375). On the other hand, Van de Laar's defence seems to be problematic since he arrives at this conclusion without making a critique of methodologies.

When it comes to criticising heterophenomenology, heterophenomenology faces the following dilemma: Heterophenomenology appears to address this problem by eliminating the reliance on firsthand experience, but it also raises the question of whether a similar approach can be applied to the scientist creating a third-person account. If the only data on which the heterophenomenologist is allowed to rely are those available from an external, third-person perspective, then the heterophenomenologist's own conscious first-person perspective will no longer be available to them when they need to interpret and understand the subject's verbal reports. Dennett argues that the heterophenomenologist lacks direct access to his or her own consciousness and has only indirect access. The heterophenomenologist has to rely on external observations to know his or her own experiences. Moreover, it is worth noting that they lack even an

indirect access to the experiential field, since no such dimension exists. As a result, the only elements available are judgements about experiences. Unfortunately, these judgements are systematically erroneous and ultimately function as metaphysical constructs (Zahavi 2007:38).

Neurophenomenology, with its defence of the irreducibility of experience, seems to overcome this dilemma faced by heterophenomenology. However, the problem that neurophenomenology faces is how to integrate the first-person perspective with the third-person perspective due to the irreducibility of experience (Bayne 2004: 355,356). Francisco Varela, Evan Thompson, and Eleanor Rosch introduce the enactive approach in their book *The Embodied Mind* (1991). They argue that experience has a central role in what they call “fundamental circularity” and that first-person studies are a necessary partner for third-person approaches to cognitive science. Thus, the enactive approach transforms cognitive science into the science of embodied, experiencing subjects by making experience an indispensable partner of cognitive science (Varela & Thompson & Rosch 1991: 3). Neurophenomenology, which is the methodological extension of this approach, realizes its applications in the experimental field with the support of this transformation in cognitive science. In this context, the idea of "mutual constraints", which is the working hypothesis of neurophenomenology, finds its basis in the idea of "fundamental circularity" of the enactive approach. Therefore, the problem of integration of first-person explanations of neurophenomenology with third-person explanations can be understood by the transformation of cognitive science on the basis of the idea of "fundamental circularity" of the enactive approach.

Consequently, neurophenomenology, drawing on the cognitive science revision of the enactive approach, rejects the assumption that third-person data, i.e. objective data, are superior to first-person data, i.e. subjective experience, and that first-person data must be transformed into third-person data. Instead, neurophenomenology allows phenomenology, which it employs in the acquisition of first-person data, and neurobiology, which it employs in the acquisition of third-person data, to co-operate and inform and transform each other, thus arguing that experience can be grasped through a comprehensive, multidimensional enquiry, rather than, as in heterophenomenology, ultimately being a domain for neurobiology to explain.

Conclusion

Neurophenomenology and heterophenomenology are different methodologies that try to integrate first-person experience into third-person neurobiological explanations. However, the fact that these two methodologies have similar aims has led them to be considered as competing methodologies and has influenced the work in this field. Van de Laar's prominent article has been criticized for not subjecting the methodologies to criticism. Van de Laar argued that it is difficult to reach precise data in the science of consciousness and therefore both heterophenomenology and neurophenomenology methodologies should be used. However, while Van de Laar's first claim is acceptable, his second claim has raised questions about the uncritical utilization of these methodologies. It is concluded that neurophenomenology is a more successful methodology than heterophenomenology in analysing first-person experiences and integrating them with third-person neuroscientific explanations. In this framework, neurophenomenology is considered to be a more competent methodology because of

its ability to hold science and phenomenology together and because it does not fall into dilemmas like heterophenomenology.

KAYNAKÇA | REFERENCES

- Bayne, T. (2004). Closing the gap? Some questions for neurophenomenology. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 3(4), 349-64. DOI: 10.1023/b:phen.0000048934.34397.ca.
- Dennett, D.C. (1989). *The Intentional Stance*. Cambridge: MIT Press.
- Dennett, D. C. (2017), *Bilinç Açıklanıyor* (2. Basım). (çev. S. Kibar). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Dennett, D. C. (2018). The Fantasy of First-Person Science. The Map and the Territory: Exploring the Foundations of Science, *Thought and Reality*, 455-473. DOI: 10.1007/978-3-319-72478-2_26.
- Gallagher, S. (2007). Neurophilosophy and neurophenomenology. *Phenomenology*, Vol. 5, 293-316. Bucharest: Zeta Press.
- Lutz, A. (2002). Toward a neurophenomenology as an account of generative passages: A first empirical case study. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 1.(2), 133-167. DOI: 10.1023/A:1020320221083.
- Nowakowski, P. (2011). Interview with Shaun Gallagher. Part I: From Varela to a different phenomenology. *Avant: The Journal of the Philosophical-Interdisciplinary Vanguard*, 2.(2), 77-84.
- Strle, T. (2013). Why Should We Study Experience More Systematically: Neurophenomenology and Modern Cognitive Science. *Interdisciplinary Description of Complex Systems*, 11(4), 376-390. DOI: 10.7906/indecs.11.4.3.
- Van de Laar, T. (2008). Special Section: Mind the Methodology: Comparing Heterophenomenology and Neurophenomenology as Methodologies for the Scientific Study of Consciousness. *Theory & Psychology*, 18(3), 365-379. DOI: 10.1177/0959354308089790.
- Varela, F. J. & Thompson, E. & Rosch, E. (1991). *The Embodied Mind: Cognitive Science and Human Experience*. Cambridge: MIT Press.
- Varela, F. J. (1996). Neurophenomenology: A methodological remedy for the hard problem. *Journal of Consciousness Studies*, 3 (4), 330-49.
- Zahavi, D. (2003). *Husserl's phenomenology*. California: Stanford Univ Press.
- Zahavi, D. (2007). Killing the straw man: Dennett and phenomenology. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 6 (1-2), 21-43. DOI: 10.1007/s11097-006-9038-7.
- Zawidzki, T. (2007). *Dennett*, Oxford: Oneworld Publication